

Hıristiyan Manastırcılığının Doğuşu

Yrd. Doç. Dr. Bilal BAŞ*

Öz: Makalenin amacı Hıristiyan manastırcılığının ortaya çıkışı problemini yapılan yeni çalışmalar ışığında ele almaktır. Manastırlar Hıristiyan asketizminin tatbik edildiği kurumsal yapılardır; bu nedenle ilk olarak asketizm ve manastırcılık ilişkisi ele alınmıştır. Daha sonra özellikle Protestan akademinin tartıştığı menşe probleminin mahiyeti üzerinde durularak, neden özellikle bu konu üzerinde durulduğu sorusuna cevap aranmıştır. Manastırcılığın doğuşu ile ilgili geleneksel teori geniş olarak analiz edilmiş ve ardından bu teori yeni bulgular ve çalışmalar ışığında kritik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyan Asketizmi, Manastırcılık, Çöl Babaları, Aziz Antonius, Pakhomius, Manastırların Menşei.

The Origins of Christian Monasticism

Abstract: The purpose of this essay is to evaluate the problem of the origins of monasticism in the light of the findings of recent scholarship. Monasteries are institutional bodies to practice Christian asceticism; hence we first discuss the relationship between Christian asceticism and monasteries. We then move on to discuss the problem of the origins of monasticism—raised mainly by the Protestant scholars—and discuss the question why this problem had priority over others. A detailed analysis of the traditional theory for the origins of monasticism will follow. Lastly, we evaluate the traditional theory of monastic origins in the light of the findings of recent scholarship.

Keywords: Christian Asceticism, Monasticism, Desert Fathers, Anthony, Pachomius, Monastic Origins.

Giriş ve Tanımlar

Manastır kavramı yalnız yaşama ve kendini toplumdaki uzaklaştırma manasına gelen Grekçe monazō /μονάζω¹ kelimesinden türetilmiş bir isimdir (monastērion/μοναστήριον). Burada yaşayan keşişlere de monakhos/μοναχός (İngilizce’de “monk”) denilir. Aslında manastır kelimesi etimolojik bakımdan bir gelişki içerir; çünkü keşişin Grekçe’si *monakhos* “yalnız yaşayan kimse” demek-

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Kelime Yetmişler Çevirisi’nde 101. Mezmur’un 7. ayetinde “στρουθιον μονάζον ἐπι δώματι” (Damda yalnız kalmış bir kuş gibiyim) geçer. Burada bahsi geçen kuşlar Levililer 11.17-18’de bahsedilen etleri yenilmesi yasaklanan tiksindirici/murdar kuşlardır; dolayısıyla buradaki mesel olumsuz bir çağrışım verir. Bu misal yalnız kalmayı, toplumdaki uzaklaşmayı ifade eder. Bu kuşlar harabelerde yaşarlar. İbare Neo-Platonist filozof İamblichus tarafından da “μ. ἐν ταῖς ἐρημίαις/Çöllerde yalnız yaşarım (*De Vita Pythagorica*, 3.14)” şeklinde kullanılır. Açıklamalar için bk. *The Jewish Study Bible*, Adele Berlin ve Marc Zvi Brettler (derl.), New York 2004, s. 1394; *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Third Edition, F. W. Danker (derl.), Chicago 2000, s. 658.

tir. Bu kelimedenden türeyen manastır ise yalnız yaşayan insanların toplu olarak yaşadığı yerdir.² Böyle olmakla birlikte keşişler doğup büyüdükleri memleketlerini ve ailelerini geride bırakıp böyle bir topluluğa üye olmaları bakımından *monakhos* olarak adlandırılabilirler. Süryani geleneğinde yalnız başına keşiş yaşamı süren bekâr kimselere *ihidaye* denilir. Bu insanlar hiç evlenmemiş olan Hz. İsa'yı örnek alarak bekârlığı tercih etmişlerdir.³ Dördüncü asrın başlarında yazan Süryani müellif Afarat, Suriye asketiklerinden ilk bahseden kaynaktır. Afarat keşiş hayatı yaşayan insanlardan *Bney Kıyame* (ahdin oğulları) diye bahseder. Ruhban bir hayat yaşamak için yemin eden kimselerden oluşan bu ilk keşiş cemaatleri bir arada ve bazen de müellifin tasvip etmediği şekilde kadın erkek bir arada yaşarlar.⁴ Arapça'da ise bu kimseler *rahib/rahibe* kelimesiyle (çoğulu *ruhban/rahibât*) ifade edilir. Kelimenin kökeni (rhh) korkmak, çekinmek manasına gelir.⁵ Arapça'da *tarahhub* kelimesi manastırcılık ve manastır yaşamı için kullanılır. Bu kimseler söz konusu yaşam tarzını Allah'tan aşırı korkuları nedeniyle benimsemişlerdir.⁶ Keşişler kendilerini Tanrı'nın ibadetine adanmış, bu uğurda evlilik ve cinsel yaşamı, şahsi mülkiyeti ve tüm sosyal statü ve görevleri terk etmiş münzevilerdir. Manastırların asli fonksiyonu toplumdan uzaklaşmak suretiyle maneviyatları adına bedenlerini kontrol altına almaya ve disipline etmeye çalışan keşişlerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaktır. Nitekim manastırlar keşişlerin yeme, içme, barınma ve güvenlik gibi maddi ihtiyaçlarını karşılarlar. Keşişler manastırlarda gündelik yaşamlarını manastırların kuruluş yönetmeliklerine uygun olarak düzenlenen programa göre geçirirler. Bu arada manastırın baş keşişi ve kıdemli keşişler onlara manevi rehberlik hizmeti sunar.⁷

Dinler Tarihi terminolojisinde pek çok dini gelenekte mevcut olan ve bedeni ruh adına kontrol altına almak suretiyle kişinin maneviyatını güçlendirmeye ve kişiyi tanrıya ya da tanrılara yakınlığa yönelik bu sıkı riyazet programına

² William Harmless, *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*, Oxford 2004, s. 115; John McGuckin, "Monasticism and Monasteries" *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack (derl.), Oxford 2010, s. 612.

³ Elizabeth Ann Clark, *Reading Renunciation: Asceticism and Scripture in Early Christianity*, Princeton 1999, s. 31.

⁴ Samuel Rubenson, "Asceticism and Monasticism, I: Eastern," *Cambridge History of Christianity*, Vol. 2, *Constantine to c. 600*, Augustine Casiday and Frederick W. Norris (derl.) Cambridge 2008, s. 655-6.

⁵ Hans Wehr and Milton Cowan, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Beirut 1980, s. 362.

⁶ Başta Kuran ve Hadisler olmak üzere İslam geleneğinde Hıristiyan ruhbanlığı ile ilgili kavramlar ve iştikakları Süleyman Uludağ tarafından geniş olarak ele alınmıştır. bk. Süleyman Uludağ, "Ruhbanlık ve Tasavvuf", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 13 (2004), s. 9-23.

⁷ Manastır kavramının tanımı için bk. Salime Leyla Gürkan, "Manastır", *DİA*, XXVII, s. 558-560; George Weckman, "Monasticism: An Overview", *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, IX, New York 2004, s. 6121-26; Lutz Kaelber, "Monasticism: Christian Monasticism", *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, IX, New York 2004, s. 6131-36; Dorothea Wenderbourg, "Monasticism", *The Encyclopedia of Christianity*, III, Leiden 2003, s. 624-31.

askesis/ἄσκησις denilir. *Askesis* kavramı Hıristiyanların bulduğu bir şey değildir. Kelimenin ifade ettiği anlayış Antik Yunan kültüründe vardı ve ruhun ve bedenin bilinçli bir şekilde eğitilmesi anlamına geliyordu. Aristokrat sınıfına mensup Yunanlılar kendi bedenlerini *gymnasium*'da spor yaparak eğitirdi ve bunu bedensel bir *askesis* olarak adlandırdılar. İnsanın sadece bedeni değil ruhu da sıkı bir disiplinle eğitilebilirdi. Bu adeta bir nefis eğitimiydi. İnsanın bu şekilde bedensel ve ruhi bir riyazet programını kendi kendisine tatbik etmesine ise *idiopragmosine* denilirdi. Greko-Romen kültüründe genel olarak insanın böyle bir maddi ve manevi disiplin programı uygulandığında olağanüstü bir dönüşüm elde edebileceğine inanılıyordu.⁸ Hıristiyan geleneği de Greko-Romen kültür havzasında hazır bulunduğu bu manevi disiplin zanaatı anlayışını kendi inanç dinamikleri içinde dönüştürerek benimsemiştir.

Hıristiyan asketikleri Hıristiyan inancının vadettiği manevi kurtuluşu (*soterios/σωτήριος*) daha iyi şekilde elde etmek amacıyla, sıradan Hıristiyanların evlenme, çocuk, aile, özel mülkiyet ve benzeri bütün dünyevi ilgi ve alakalarını terk ederek, sert ve hayat boyu süren bir riyazet/*askesis* disiplini uyguluyorlardı. Bu kimseler Yeni Ahit'te sadece "gücü yetenlere" tavsiye edilen,⁹ herkesin yapamayacağı, daha zor, fakat Tanrı yolunda menzile varmak adına daha kestirme bir Hıristiyan yaşamına talip oluyorlardı. Hıristiyan asketizmi ile manastırcılığı birbiriyle yakın ilişki içinde olan olgulardır. Asketizm ile ilgili kaynakların tamamına yakını manastırlarda yazılmış ve keşiş (*monakhos*) ile asketik çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmışlardır.¹⁰ Ancak Hıristiyan asketizmi manastırcılıkla sınırlı değildir. Orta Çağ'da Hıristiyan asketizmi büyük ölçüde manastır kurumlarında yapılmış olsa da, Hıristiyan asketizmi manastırcılık hareketini önceler. Nitekim riyazet yaşamını benimsemiş Hıristiyanlar birinci asırdan itibaren var olmuşlardır. Günümüzde bütün araştırmacılar Hıristiyan geleneğinde premonastik asketizm uygulamalarının var olduğu konusunda hemfikirdirler. Dördüncü asırda manastırların bir kurum olarak ortaya çıkışlarını ise belki de çok çeşitli tarzlarda asketik yaşam süren ve sayıları ciddi artış gösteren Hıristiyan zahitlerini, Hıristiyan toplum düzeninin ve kilisenin menfaatlerine uygun olarak bir nizam ve intizama sokmak amacıyla yapılan bir reform şeklinde algılamalıyız.¹¹

Manastırcılık geleneği pek çok bakımdan Hıristiyanlığı belirleyen en temel birkaç unsurdan birisidir. "Manastırlar neden bu kadar önemlidir?" sorusuna

⁸ Peter Brown, "Asceticism: Pagan and Christian", *The Cambridge Ancient History*, XIII, *The Late Empire, A.D. 337-425*, Averil Cameron and Peter Garnsey (derl.), Cambridge 2008, s. 604.

⁹ bk. Matta 19:10-12; 1 Korintoslular 7:7-9.

¹⁰ Anne-Marie Helvétius and Michel Kaplan, "Asceticism and Its Institutions", *Cambridge History of Christianity*, vol. 1, *Origins to Constantine*, Margaret M. Mitchell and Frances M. Young (derl.), Cambridge 2006, s. 275.

¹¹ Bu yorum için bk. Andrew Louth, "The Literature of the Monastic Movement", *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Francis Young, Lewis Ayres ve Andrew Louth (drl.), Cambridge 2004, s.373.

cevap olması bakımından en göze çarpan birkaç sebebi açıklamakta yarar vardır. Manastırcılık 16. asırdaki Protestan reformuna kadar doğu ve batı Hıristiyan dünyasında evrensel bir kurum olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu bakımdan manastırlarda temsil edilen asketik dünya görüşü, mezhepler üstü bir hayat anlayışı olarak pek çok bakımdan Hıristiyanlığa damgasını vurmuştur. Nitekim Hıristiyan dünyası manastırcılığın ortaya çıkışından itibaren manevi kurtuluşa giden iki alternatifli bir yol olduğunu varsaymıştır. Buna göre, kendini tamamen Tanrı'nın ibadetine adayan keşişlerin yolu "üstün yol" olarak tanımlanmış, buna güç yetiremeyen sıradan Hıristiyanların ise manevi bakımdan onların altında oldukları varsayılmıştır.¹² Manastırlar ve buralarda kalan keşişler Orta Çağ Hıristiyan dünyasında en yüce meslekle uğraşan üstün bir sınıf olarak kabul edilmiştir.¹³ Keşişler ise bu saygın konumlarının da verdiği imkânla Hıristiyan âleminin her köşesinde toplumla çeşitli şekillerde ilişkiye girmişlerdi. Bu bağlamda, manastırlar öncelikli olarak sıradan Hıristiyanlara manevi rehberlik hizmeti sunmuş, sıkıntısı olan kimseler keşişlere giderek manevi destek ve dua talebinde bulunmuşlardır (*cura animorum/ruhların tedavisi*).¹⁴

Manastırcılık dördüncü asır öncesinde az sayıda Hıristiyan ferдин ilgi gösterdiği asketik yaşam idealini, isteyen herkese açık bir yaşam alternatifi haline getirmiştir. Dördüncü asırdan sonra manastır keşişleri buldukları toplumlarda

¹² Günümüzde Katolik ve Ortodoks kiliselerinde bu anlayışın, modernizm öncesi dönemdeki kadar vurgulanmasa da, hala devam ettiğini söylemek mümkündür. Protestan dünyası ise Martin Luther'in görüşünü takip ederek manevi kurtuluşun bütün Hıristiyanlara açık tek bir yolla mümkün olduğunu kabul eder. Bu nedenle Protestanlık manastırcılığı reddeder.

¹³ Orta Çağ Katolik dünyasında manastır yemini etmek suretiyle ruhban hayatı yaşamak Kilise'nin kutsal yaşamında esaslı bir konuma sahip olmak demektir. Katolik ilahiyatı manevi kurtuluşu bütün Hıristiyanların (*eklesia*) katılımıyla gerçekleşen toplu bir hareket şeklinde algılıyordu. Hıristiyan ümmeti bütün Hıristiyanların birlikte ve birbirlerine şefaet etmek suretiyle Tanrı'nın kurtuluşuna doğru seyahat ettikleri bir Nuh'un gemisi şeklinde tasavvur ediliyordu. Burada kendilerini tam olarak Tanrı'ya adanmış keşiş ve rahiplerin mesleği, adanmışlıkları adeta noksan ve yarım olan diğer meslek erbabına göre Tanrı'ya daha yakın ve dolayısıyla da üstün kabul ediliyordu. Çünkü onlar sıradan insanların da manevi eksikliklerini kapatıyor, onlar adına şefaet ve dua ederek onların da kurtulmalarını sağlıyorlardı. Meslekler arasında kutsala yakınlık bakımından bir hiyerarşi vardı. Ruhban hayatı seküler yaşama göre çok daha yüce ve kıymetli sayılıyordu. Birinciler ikinciler adına tavassut/araçlık ediyorlardı. Protestan reformu bu araçlık kavramını kabul etmeyerek dünyevî yaşam ile ruhbanlık arasında varsayılan bu hiyerarşiyi ortadan kaldırmıştır. Bununla da kalmayıp manastırcılığı ilga etmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Charles Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Massachusetts 1989, s. 216-7.

¹⁴ Bu tür hizmetler aslında manastırlardan önce kiliselerin uhdesindeydi. Kilise papazları verdikleri manevi hizmet karşılığında (*cura animorum*) hem toplumsal statü kazanıyor, hem de kamu ödeneklerinden pay alabiliyordu. Dördüncü asırda kendilerine alternatif manastır kurumlarının bu işi daha aktif olarak yapabilmeleri iki kurum arasında çatışma ve gerginliğe neden olmuştur. Ancak ilerleyen asırlarda manastırların kiliselerle entegrasyonu sağlanınca bütün bu gerginlikler de sona erecektir. bk. Helvétius ve Kaplan, "Asceticism and Its Institutions", s. 292.

ayrı bir vatandaş sınıfı haline gelmişlerdir.¹⁵ Orta Çağ'da Hıristiyan toplum yapısını belirleyen en temel unsurlardan birisi manastırlar olmuştur. Örneğin Orta Çağ Bizans toplumundaki fertlerin önemli bir kısmının hayatlarının bir kısmında manastır tecrübesi yaşadığını biliyoruz.¹⁶ Hıristiyan âleminin diğer coğrafyalarında da durum farklı değildi.

Manastırlar ortaya çıktıkları dönemde, kilisede ruhbanlık görevi olmayan sıradan Hıristiyanlarca kurulmuş, kiliselere alternatif manevi otorite odaklarıydı. Ancak kısa süre sonra manastırlar kiliselere entegre olmuşlar ve bu tarihten itibaren doğuda ve batıda piskoposların ve üst düzey kilise otoritelerinin çoğu manastır keşişlerinden seçilir olmuştur. Manastırlar, papazların ruhbanlığı prensibi örneğinde olduğu gibi, kendilerine has pek çok unsuru kilisede norm haline getirmiş ve bu bakımdan kiliseyi dönüştürmüşler, bu arada kilise de pek çok bakımdan onları dönüştürmüştür.

Hıristiyan manastırcılığı doğuda dördüncü asırda ortaya çıkmış, doğu ve batıda 300-600 yılları arasında oluşum sürecini tamamlamış ve Orta Çağ Hıristiyanlığındaki en yaygın olgulardan biri haline gelmiştir. Bu zaman aralığı aynı zamanda Hıristiyanlığın söz konusu coğrafyada hâkim olan Roma İmparatorluğu'nun (Batı'da 486'dan sonra Roma'nın varisi olan Cermen krallıklarının) resmi dini olması sürecidir. Bu dönemin sonunda manastırcılık bölgesel şartlara ve mezheplere paralel olarak Mısır, Filistin, Suriye, Anadolu/Bizans ve Avrupa manastırcılığı şeklinde kendilerine has nitelikleri barındıran çeşitli alternatif manastırcılık geleneklerine dönüşmüştür.

Manastırcılığın söz konusu kuruluş döneminde uygulanan asketizm programı bakımından tektipleştiğini, içindeki heterodoks, heretik ve Hıristiyan olmayan unsurlardan arındırılarak "ortodokslaştırıldığını" ve manastırların kilise kurumunun hiyerarşik yapısına ustalıkla entegre edildiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde manastırların, özellikle Bizans dünyasında ve batıda çevreden merkeze doğru geldiklerini, şehir merkezlerinde yapılanarak hayır faaliyetlerini/filantropi yaptıklarını, ekonomik yapılarının giderek daha güçlendiğini ve keşişlerin çeşitli nedenlerle kilise ve saray siyasetinde aktif rol almaya başladıklarını görürüz. Bütün bu gelişmeler Hıristiyan manastırcılığının tarihi ile ilgili modern çalışmaların ilgilendiği konulardır.

¹⁵ bk. Philip Rousseau, "Monasticism", *The Cambridge Ancient History*, vol. 14, *Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*, Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby (derl.), Cambridge 2008, s.745: "Hıristiyanlar üçüncü asırdan itibaren asketizme daha önce görülmemiş bir oranda teveccüh gösterdi. Hareket hem kırsalda hem de şehirlerde büyük bir dönüşüm yarattı ve yeni bir vatandaş sınıfı yarattı."

¹⁶ Alice-Mary Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", *Illinois Classical Studies*, Vol. XII, No. 2 (Fall 1987), s. 229. Türkçe çevirisi, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", Özden Arıkan (çev.), *Cogito*, sy. 17 (1999), s. 161-176.

Akademik Bir Problem Olarak Manastırcılığın Ortaya Çıkışı/Menşei Meselesi:

Hıristiyan manastırcılığı gibi hayati bir olgu hakkında hiç biri bir diğerinden daha az önemli olmayan çok sayıda problem vardır. Asketik teoloji, manastırlardaki gündelik yaşam, hayır faaliyetleri, keşişlerin genel toplumla, kiliseyle ve siyasetle ilişkileri ve manastırların ekonomik yapıları gibi çok sayıda önemli konu ve bunlarla ilgili devasa hacimde kaynak mevcuttur.¹⁷ Ancak bütün bunlara rağmen 1980'li yıllara kadar yapılan modern çalışmalar öncelikli olarak manastırcılığın ortaya çıkışı ve kökenleri meseleleriyle ilgilenmişlerdir.¹⁸

Bu durumun başlıca nedeni on dokuzuncu asrın sonlarından itibaren manastırcılık ve asketizm konusunu çalışmaya başlayan Protestan akademinin meseleye yaklaşım tarzıdır. Onlara göre, asketizm ve manastırcılık Hıristiyanlığın Sami köklerine yabancı, Helenistik kültürden alınma bir unsurdur. Protestan tarihçiler genel olarak Martin Luther'in gündelik hayatı benimseyen ve manastırcılığı reddeden görüşüne uyarak, asketizmin Hıristiyanlığa sonradan sokulduğunu iddia ettiler. Dolayısıyla onlar açısından asketizmin kökleri ve manastırcılığın dördüncü asırda yaygınlaşmasının nedenleri meselesi onların bu konudaki iddialarını desteklemesi bakımından önem taşıyordu.¹⁹ Bunun karşısında manastırcılığa günümüze kadar özel bir önem atfetmeye devam eden Katolik ve Ortodoks araştırmacılar, menşei ve amaç sorununu manastır geleneğinin köklerinin ilk Hıristiyanlara kadar gittiğini göstermek için çalıştılar. Onlara göre bu öğretiler Yeni Ahit metinlerinde yer alıyordu, asketik yaşam ideali, İsa ve havarileri tarafından benimsenmişti; hatta bu hareketin kökleri onlardan da önceye gidiyordu. Nitekim Esseniler ve *Therapeute* gibi bir takım Yahudi mezheplerinin mensupları asketik yaşam prensiplerini benimsemişlerdi.²⁰ Bu yorum geleneğine göre, asketizm ve primitif şekillerde manastırcılık dördüncü asırdan önce de vardı, fakat dördüncü asırda manastırcılık zaten var olan asketizmi düzenlemeye ve sistemleştirmeye yönelik bir hareket olarak yaygınlaştı. Sonuç olarak, manas-

¹⁷ Manastırcılık ile ilgili kapsamlı bir bibliyografya için bk. Daniel Caner, *Wandering, Begging Monks: Spiritual Authority and the Promotion of Monasticism in Late Antiquity*, Berkeley and Los Angeles 2002, s. 281-309.

¹⁸ Manastırların menşei konusundaki çalışmalar arasında şunları sayabiliriz: K. Heussi, *Der Ursprung des Mönchtums*, Tübingen 1936; yeniden basım, Aalen 1981; A. Guillaumont, *Aux origines du monachisme chrétien: Pour une phénoménologie du monachisme*, Bégrolles-en-Mauges 1979; J.E. Goehring, "The Origins of Monasticism", *Eusebius, Judaism, and Christianity*, H.W. Attridge, G. Hata; Leiden and New York 1992, s. 235-55; ayrıca "Monastic Diversity and Ideological Boundaries in Fourth-Century Christian Egypt", *Ascetics, Society, and the Desert: Studies in Egyptian Monasticism*, Harrisburg, Pa. 1999, s. 196-218.

¹⁹ Clark, *Reading Renunciation*, s. 19-22.

²⁰ Manastırcılığın Hıristiyan geleneğinde başlangıcından beri var olduğunu, hatta bu geleneğin onlardan önce Yahudiler'de de mevcut olduğunu savunanlar olmuştur. bk. J.C. O'Neill, "The Origins of Monasticism," *The Making of Orthodoxy: Essays in Honour of Henry Chadwick*, Rowan Williams (derl.), Cambridge 1989, s. 270-87.

tırcılığın menşei problemi büyük ölçüde apolojetik kaygılarla ele alınmıştır. Protestan, Katolik ve Ortodoks eğilimli akademik çevreler bu meseleyi kendi pozisyonlarının haklılığını göstermek için çalışmışlardır.

Netice olarak, günümüzde dahi Hiristiyan manastırcılığı ve asketizmi hakkındaki çalışmalar, ansiklopedi maddeleri, giriş mahiyetindeki monografiler öncelikle manastırcılığın doğuşu meselesini ele alırlar. Ancak bu söylediklerimiz menşe meselesinin özü itibarıyla önemsiz olduğu anlamına gelmez. Manastırların menşei ve yayılma nedenlerinin bu şekilde ciddi olarak ele alınması Hiristiyan asketizmi ve manastırcılığı ile ilgili pek çok konuyu aydınlığa kavuşturmuştur. Bu konu Yahudilikten neşet etmiş bir din olarak Hiristiyanlığın Greko-Romen Akdeniz dünyasında bir evrensel dine dönüşmesi sürecine ait önemli ipuçları elde etmemize olanak sağlamıştır. Dolayısıyla Hiristiyan asketizminin ve manastırcılığının ortaya çıkışı ve gelişimi erken dönem kilisenin Greko-Romen kültürle ne şekilde ilişki kurduğunu göstermesi bakımından değerli ve vazgeçilmez bir sorudur.

Geleneksel Anlatıma Göre Manastırcılığın Ortaya Çıkışı

“Hiristiyan manastırcılığı ne zaman, nerede ve ne şekilde ortaya çıkmıştır?” sorusuna verile gelen geleneksel cevap birkaç cümleyle şu şekilde özetlenebilir: Manastırcılık dördüncü yüzyılda Mısır’da ortaya çıkmıştır. Manastırcılığın kurucu figürü Mısırlı genç bir çiftçi olan Antonius’tur (251-356). Antonius, çölde yalnız yaşama idealine (anakhoresis/ἀναχώρησις) dayanan ankoretik manastırcılığı kurmuştur. Çağdaşı Pakhomius ise (292-346) toplu yaşam (koinos bios/κοινός βίος) modelini, yani kenobitik manastırcılığı kurmuştur. Antonius ve Pakhomius’un başlattıkları bu hareketin ünü çok kısa zamanda Mısır dışına yayılmış ve buradaki manastırlar doğudan ve batıdan gelen binlerce Hiristiyan keşişle ve ziyaretçiyle dolmuştur. Mısır’da manastırcılık hayatı yaşayan bu kimselerin bir kısmı manastırcılığı tanıtan pek çok eser kaleme almış ve kendi memleketlerine giderek manastırcılığı başlatmışlardır. Bu difüzyonist teoriye göre, manastırcılık kısa sürede Mısır’dan Filistin, Suriye, Anadolu ve batıya doğru yayılma göstermiş ve dördüncü asrın sonlarına doğru bütün Hiristiyan âlemi manastırlarla dolmuştur.²¹

Bu teori İskenderiye piskoposu Athanasius’un (296-373) Aryüsçülere karşı mücadelesi sırasında üçüncü defa sürgün edildiği ve takibata uğradığı dönemde

²¹ Bu teori genel olarak 1980’li yıllara kadar yapılan bütün çalışmalara hâkim olmuştur. Bu teoriye göre yapılan klasik çalışma Derwas J. Chitty’ye ait *The Desert a City: An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire*, Oxford 1966 adlı eserdir. Ayrıca bk. W.H.C. Friend, *The Early Church*, Minneapolis 1994, s. 188-97; Cyril Mango, *Byzantium: The Empire of New Rome*, London, 1980, s. 105-10; James W. McKinnon, “Desert Monasticism and the Later Fourth-Century Psalmic Movement”, *Music & Letters*, Vol.75, No.4 (Nov., 1994), s. 505; Johannes Quasten, *Patrology*, III, *The Golden Age of Greek Patristic Literature, From the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon*, Utrecht 1950, s. 146-7.

(356-62)²², çölde kendisini saklayan keşişlerin yanındayken 357 yılında kaleme aldığı *Vita Antonii* adlı biyografiye dayanır.²³ *Vita Antonii*'ye göre, Antonius eğitimi olmayan bir Kıptidir. Hıristiyan bir ailede doğar ve Nil nehri kenarındaki bir köyde iyi bir Hıristiyan olarak yetiştirilir. 18 ya da 20 yaşındayken anne ve babası ölürler ve geriye bakılacak bir kız kardeş ve hatırı sayılır miktarda bir arazi bırakırlar. Bundan kısa bir süre sonra, Antonius kilisede dinlediği bir vaaz esnasında İsa'nın kendisinden nasihat isteyen bir genç adama söylediği, "Eğer kâmil olmak istersen git ve neyin varsa sat, fakirlere dağıt; gökyüzünde hazinen olsun. Sonra gel, beni izle" (Matta 19: 21) sözlerini işitir ve çok malı olduğu için İsa'nın dediğini yapamayan adamın aksine hemen gidip her şeyini satar.²⁴ Elde ettiği paranın bir kısmını kız kardeşine ayırdıktan sonra geriye kalanın tamamını fakirlere dağıtır. Kız kardeşini "meşhur ve imanlı bakirelerin manastırına, bir bakire olarak yetiştirilmek üzere emanet eder."²⁵ Bundan sonra Antonius yakın köylerden birinde bulunan yaşlı bir keşişin rehberliğinde, o köyün dışında asketik yaşama başlar.

Antonius bütün gününü yaşamını temin edebilmek için sepet örerek geçirir. Geceleri ise uykusuz ibadet eder. Çok az uyur, uyuduğunda ise ya sert bir örtü üzerinde, ya da toprak üzerinde yatar. Yiyeceği ekmek, tuz ve sudan ibarettir; et yemez, şarap da içmez. Günde bir defa güneş battıktan sonra yemek yer; hatta çoğu zaman iki günde, dört günde bir yemek yer ve günlerini oruçla geçirir. Sürekli olarak kalbine gelen düşünceleri kontrole meşgul olur, bu düşünce ve duyguların kendisini amacından saptırmasına karşı tetiktedir. Ayrıca Pavlus'un tavsiyesine uyarak²⁶ sürekli olarak dua eder.²⁷

²² Athanasius'un 3. sürgünü hakkında daha geniş bilgi için bk. Bilal Başı, "Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1999), s. 64-70.

²³ *Vita Antonii*'ye ait çok sayıda neşir ve çeviri bulunur. Grekçe metnin edisyon kritiği ve Fransızca çevirisi, G.J.M.Bartelink (ed.), *Athanasie d'Alexandrie: Vie d'Antoine*, SC 400, Paris 1994; İngilizce çeviri, Robert C. Gregg, (çeviri ve giriş), *Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcelinus*, New York 1980; Robert T. Meyer (çeviri ve notlar), *Athanasius: The Life of Saint Antony*, ACW 10, Westminster, Md. 1950. Kapsamlı bilgi ve bibliyografya için bk. Hubertus R. Drobner, *The Fathers of the Church: A Comprehensive Introduction*, Siegfried S. Schatzmann (İngilizce'ye çev.), Peabody, Massachusetts 2007, s. 379-81. *Vita* ile ilgili çok sayıda önemli çalışma vardır. *Vita*'nın muhtevasının ve değiştiği konuların özeti için bk. Columbia Steward, "Anthony of the Desert", *The Early Christian World*, Philip F. Esler (ed.), New York 2000, 2:1088-1101; ayrıca bk. Graham E. Gould, "The Life of Anthony and the Origins of Christian Monasticism in Fourth-Century Egypt", *Medieval History*, sy. 1 (1991), s. 3-11; David Brakke, *Athanasius and Asceticism*, Baltimore 1998.

²⁴ *Vita Antonii*, 1-2. Kullandığımız İngilizce tercüme, A. Robertson et al (çev.), "Life of Antony", *Nicene and Post Nicene Fathers, Second Series, IV*, Peabody, Mass. 1995 (repr. of 1893 ed.), s. 188-221.

²⁵ *Vita Antonii*, 3.

²⁶ bk. I Selanikililere 5:17.

²⁷ *Vita Antonii*, 7; Harmless, *Desert Christians*, s. 61-2'den özetle.

Antonius 35 yaşına geldiğinde köydeki mezarlığa gidip boş bir mezara girer ve orada uzun süre kalır.²⁸ Daha sonraları ise çöle çekilir, Pispir denilen yerde eski bir kale kalıntısında yaşayarak kendisini ibadete ve kendisine türlü kılıklarla saldıran şeytani varlıklara karşı mücadeleye adar. Athanasius'a göre, daha önce asketik yaşam süren çok sayıda keşiş vardır, zaten Antonius bu yola girdiğinde yakın köydeki yaşlı keşişin yanında adeta bir çömez olarak gider. Ancak Antonius, bu asketik yaşam için çöle çekilen ilk keşiş olmuştur.²⁹ Çöle çekilip yalnız yaşama şeklindeki manastırcılık Athanasius tarafından *anakhoresis/ἀναχώρησις* kavramıyla ifade edilir. Bu kelime siyasetten, savaştan ya da normal yaşamdan çekilmek, uzlete gitmek anlamına kullanılırdı. Aynı zamanda kelime vergi tahsilatları geldiğinde vergi vermemek için çöle kaçmayı da ifade ederdi.³⁰ Bu kullanımdan dolayı Antonius'un temsil ettiği ferdi manastırcılık ankoretik olarak tanımlanmıştır. Antonius bu kalede yaklaşık 20 yıl yaşar ve sonra ilahi bir işaretle Sina dağına görebileceği bir dağın tepesine yerleşir ve hayatının sonuna kadar da orada kalır.³¹

Antonius'un bedenine karşı verdiği bu zorlu mücadelede kendisine saldıran şeytani varlıklar *Vita Antonii*'nin en fazla üzerinde durduğu temalardan biridir. Antonius bunlarla göğüs göğüse çarpışır; yerini her değiştirdiğinde çeşitli kılıklardaki şeytani varlıkların saldırısına uğrar ve Tanrı'nın yardımıyla hepsinden muzaffer olarak çıkar.³² Şeytanlar aklına cinsel fanteziler getirir, onu baştan çıkarmak için güzel bir kadın kılığında karşısına çıkarlar, evini, ailesini, köyünü ve yaşamında terk ettiği pek çok nimeti hatırlatırlar.³³ Bazen dayanılması güç sesler çıkarırlar.³⁴ Antonius ise dua ederek, vücudunu bir haç haline getirerek, İsa'nın adını zikrederek bunlara karşı kendini savunur. Keşişin haç şeklinde durması İsa uğruna can vermeyi yani şehadeti temsil eder. Athanasius o sırada Hıristiyanlara zulmün sona erdiğini söyler.³⁵ Fakat Antonius o kadar şiddetli bir

²⁸ *Vita Antonii*, 8-10.

²⁹ *Vita Antonii*, 11-12. *Vita*'da sık sık kullanılan çöl imgesi hakkında Peter Brown ("Asceticism: Pagan and Christian", 615-6) şu yorumu yapar: "*Vita Antonii* 357 yılında yazıldı; eser asketik uygulamaları çöl mitiyle bir araya getirdi. Athanasius'a göre keşiş olmak isteyenler "çölde bir şehir inşa ettiler". Böylece dünyanın dışında bir dünya yaratmış oldular. Mısırlılar çölün ölümler toprağı olduğunu, şeytanlarla dolu, yaşanamaz bir mekân olduğunu düşünüyordu. Böyle bir yere girmek ve muzaffer olarak çıkmak dünyanın en ulaşılmaz ucunu İsa adına fethetmek demekti."

³⁰ ἀναχωρέω bir yeri terk etme, oradan uzaklaşma anlamında bir fiildir, kaçmak, sığınmak, vergi vermekten kaçmak, emekli olmak anlamlarına gelir. Kelime Matta 2:22'de bebek İsa ile annesini Herod'un zulmünden kaçıran Meryem'in nişanlısı Yusuf'tan bahisle şöyle geçer: χρηματισθεῖς δὲ κατ' ὄναρ ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς, "rüyada kendisine bildirilince, Galile taraflarına doğru kaçtı." bk. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, s. 75.

³¹ *Vita Antonii*, 49-55.

³² *Vita Antonii*, 8, 11vd, 51vd.

³³ *Vita Antonii*, 20.

³⁴ *Vita Antonii*, 39.

³⁵ 313 Milan fermanını kastediyor.

asketizm uygular ki adeta her gün şehadeti yaşar.³⁶ Athanasius, Antonius'un ortodoks inanca kayıtsız bağlı olduğunu özellikle vurgular. Bu bağlamda Athanasius, Antonius'un heretik mezhepler olan Melitiusçulara ve Aryüsçülere karşı yaptığı uzun bir dogmatik konuşmayı aktarır.³⁷

Yıllar geçtikçe çölün zor yaşam şartlarına, nefsinin arzularına, şeytanların bütün saldırı ve baştan çıkarma girişimlerine karşı verdiği olağanüstü mücadele, Antonius'a büyük bir şöret kazandırır; öyle ki onun manevi rehberliğinde çöle çekilip (*anakhoresis*) keşiş hayatı yaşamak isteyen binlerce kişi "çölde bir şehir" inşa ederler. Athanasius'un bu konudaki meşhur ifadesi şöyledir: "Keşişler çölü bir şehir devletine dönüştürdüler. Bu kimseler kendi akrabalarını, sıralarını geride bırakarak kendilerini göklerdeki krallığın vatandaşlığına yazdırdılar."³⁸

Athanasius'un biyografisi Antonius'la ilgili olarak şu hususları özellikle vurgular: 1. Antonius bir ümmidir, fakat iyi bir Hıristiyan olarak yetiştirilmiştir. Kıptice konuştuğu için Hellenistik kültürle bir alakası olmamıştır. Dolayısıyla asketizm idealinin kaynağı sadece Kutsal Kitap'tır.³⁹ 2. Asketizm anlayışı da oldukça sadedir. Geceleri ibadetle geçirir, günde bir öğün yer, bazen bunu daha da azaltır; diyeti ekmek, tuz ve sudan ibarettir. Lezzetli yiyeceklerden ve şaraptan uzak durur, sert zeminde uyur, vücudunu yağlamaz, yıkanmaz. 3. Özellikle Melitiusçulara ve Aryüsçülere karşı ortodoks görüşleri savunur. 4. Pek çok mucizeleri vardır. 5. Hayatını kendi el emeğiyle çalışarak kazanır.

Vita Antonii çok kısa bir sürede bütün Hıristiyan âleminde yayıldı. Hemen her dile çevrilen eser Hıristiyan âleminde en fazla okunan metinlerden biri olma özelliği taşır.⁴⁰ Athanasius'un biyografisi olağanüstü bir başarı göstererek, Antonius'un şahsında ideal bir asketik figürünü bütün Hıristiyan âlemine kabul ettirmiştir. Antonius'un şöreti nedeniyle bütün Hıristiyan âleminden binlerce hacı bu azizleri ziyaret etmek için Mısır'a akın etmeye başladı. Rufinus, Melania the Elder, Jerome, Pontuslu Evagrius, Palladius, John Cassian ve *History of the Monks in Egypt* adlı eserin anonim yazarı da bu asketik turizm hareketine katılan

³⁶ "Her gün şehit olma" teması Athanasius'ta ve daha sonraki asketik yazılarda çokça vurgulanan bir husustur. bk. *Vita Antonii*, 47.

³⁷ *Vita Antonii*, 68-71; Daha geniş bilgi için bk. Harmless, *Desert Christians*, s. 93-7.

³⁸ Derwas J. Chitty'nin kitabına başlık olarak seçtiği bu ibarenin Grekçesi şöyledir: "ἡ ἔρημος ἐποξίσθη ὑπὸ μοναχῶν ἐξελεθόντων ἀπο τῶν ἰδίων καὶ ἀπολαυσαμένων τὴν τοῖς οὐρανοῖς πολιτείαν." *Vita Antonii*, 14.

³⁹ Yakın zamana kadar modern tarihçiler de Athanasius'un bu ümmilik vurgusunu kabul ederek Antonius'un Hellenistik kültürden uzak yetiştiğini iddia etmişlerdir. Örneğin bk. Quasten, *Patrology*, III, s. 146: "Manastırcılık Hıristiyan Mısır'a ait bir oluşumdur. Kurucuları Hellenistik dünyaya ait filozoflar değil, bilakis Nil nehri civarında yaşayan fellahindir. Bu kimselerin Yunan fikirleriyle hiçbir alakaları olmamıştır. Manastırcılığın başlangıcı en başından beri Hıristiyan öğretisinde zaten var olan asketizm tarihiyle yakından bağlantılıdır."

⁴⁰ Drobner, *The Fathers of the Church*, s. 380-1.

lar arasındaydı.⁴¹ *Vita*'da anlatılan Antonius, ideal bir keşiş modelini yaydığı gibi, aynı zamanda söz konusu entelektüellerin yazdıkları hagiografilere⁴² de örnek olmuştur. Örneğin Jerome 376 yılında *Life of Paul* adlı eserini, *Vita Antonii*'yi taklit ederek kaleme alır. Sulpicius Severus 400 yılında *Life of Martin of Tours*'u, Paulinus of Milan *Life of Ambrose*'u, Palladius ise *Lausiac History* adlı eserini bu ilk modeli esas alarak kaleme almışlardır.⁴³

Antonius'un temsil ettiği ankoretik manastırcılığın alternatifi olan toplu yaşam merkezlerinin (*koinos bios*) kurucu ismi Pakhomius'tur (292-347).⁴⁴ Pakhomius Antonius'un aksine pagan bir ailenin çocuğudur. Önce imparator Licinius'un ordusunda bir asker olarak görev yapar. 314 yılında Mısır'da Hıristiyan olur ve yukarı Mısır'da Palaemon adlı bir keşişin yanında ankoretik yaşama başlar. Burada yaklaşık yedi yıl keşişlik yaptıktan sonra ilahi bir ilhamın yönlendirmesiyle orta Nil bölgesinde nehrin kıyısında bulunan Tabennasi'de ortak yaşama (*koinos bios*) prensibine dayanan bir manastır kurar. Pakhomius, kendisine gelen binlerce keşiş adayının taleplerini karşılamak için başka manastırlar da kurar. 345 yılında kendisine bağlı dokuz erkek manastırı ve iki kadın manastırı vardır.⁴⁵

Pakhomius'un bir program dâhilinde toplu yaşamın esas alındığı etrafı duvarlarla çevrili manastırları kurması iki temel amaca yöneliktir. Birinci amaç, ankoretik yaşamın pek çok tehlike ve olumsuzluklarından kaçınmaktır. Pakhomius kendi tecrübesinden ankoretik yaşamın olumsuz yönlerini iyi bildiği için bunlara bir tedbir olmak üzere manastır sistemini ihdas etmiştir. İkinci amaç ise, asketik yaşam sürmek isteyen fakat ankoretik yaşamın ağır şartlarına tahammül edemeyen binlerce Hıristiyan için keşişliği kolaylaştırmaktır.⁴⁶ Nitekim Pakhomius manastırı için yazdığı yönetmelikte, keşişlerin asketik yaşamlarına itidal prensibi getirerek aşırı uygulamaları yasaklamıştır. Örneğin oruçlar manastır programında

⁴¹ Rubenson, "Asceticism and Monasticism, I: Eastern," s. 649.

⁴² Hagiografi kutsal ve aziz anlamında ἅγιος/hagios ile yazmak anlamında γράφειν/grafein kelimelerinden oluşan bir kelimedir. Erken Hıristiyanlık döneminde azizlerin yaşamlarını anlatan biyografilerdir. Hıristiyan literatüründe kendilerine özgü bir janr olarak kabul edilen hagiografilerin muhtevası ve formu Hellenistik romanlar, Yeni Ahit apokrifası ve filozofların yaşamlarını anlatan panejirik denilen yazılar esas alınarak oluşturulmuştur. bk. Daniel Patte (ed.), *The Cambridge Dictionary of Christianity*, Cambridge 2010, s. 491. Hagiografi literatürü hakkında daha geniş bilgi için bk. Andrew Louth, "Hagiography", *The Cambridge History of Early Christian Literature*, s. 358-61.

⁴³ Harmless, *Desert Christians*, s. 98.

⁴⁴ Pachomius'la ilgili olarak bk. Vincent Desprez, "Pachomian Cenobitism" (I ve II), *American Benedictine Review*, Sayı 43 (1992), s. 233-49 ve 358-394; Philip Rousseau, *Pachomius: The Making of a Community in Fourth-Century Egypt* (gözden geçirilmiş baskı), Berkeley, 1999; James E. Goehring, *Ascetics, Society, and the Desert: Studies in Early Egyptian Monasticism*, Harrisburg, Pa. 1999; T. G. Kardong, "The Monastic Practices of Pachomius and the Pachomians", *Studia Monastica*, sy. 32 (1990), s. 59-77.

⁴⁵ bk. Frend, *The Early Church*, s. 192.

⁴⁶ Drobner, *The Fathers of the Church*, s. 357.

belirlenen günlerde tutulurdu; ilave oruç tutmak isteyen kimsenin baş keşişten müsaade alması gerekirdi. Diğer asketizm uygulamalarında da programın dışına çıkmaya hoş bakılmazdı.

Kenobitik manastırcılık ilerleyen asırlarda bütün diğer asketizm uygulamalarının yürürlükten kaldırılmasıyla birlikte yegâne metot olacaktır. Orta Çağ manastırlarının tamamı kurucuları tarafından yazılan yönetmeliklere göre yönetilmiştir. Bu yönetmeliklerin ilkini Pakhomius yazmıştır.⁴⁷ Buna göre, Pakhomius manastırlarında keşişler arasında zengin fakir, köylü şehirli, efendi köle ve benzeri ayrımlar geçerli değildi. Manastırdaki yaşam modelinin Kitab-ı Mukaddes'ten esinlendiği vurgulanıyordu. Özellikle de Elçilerin İşleri 4:32-7'de tasvir edilen havariler ve ilk Hıristiyanların toplum modeli esas alınıyordu.⁴⁸ Sınıf farkının olmayışı, ortak mülkiyet ve ortak ibadet konularında Havariler cemaati örnek alınıyordu. Yönetmeliğe göre, keşişler manastıra girmeden önce okuma yazma öğrenirler ve yirmi Mezmur ile Pavlus'un mektuplarından ikisini ezberlerdi. Keşişler tek tip elbise giyiyordu. Bu kıyafet bir başlık, keçi derisinden yapılmış bir aba, kuşak ve asadan oluşuyordu. Keşişler yirmi kişilik gruplar halinde yaşıyor ve her bir keşiş bağlı bulunduğu grubun yaşlı liderine itaat ediyordu. Manastır hiyerarşisine göre bu grup liderleri manastırın babasına bağlıydılar. Manastırın lideri de tüm manastırların lideri olan Pakhomius'un emri altındaydı. Manastırlar kendi kendilerini finanse eden, üretim yapılan kompleksler şeklinde tasarlanmıştı ve oldukça kalabalıktılar. Palladius'un verdiği bilgiye göre, Pakhomius'un kendi kaldığı yerde 1400 kadar keşiş kalıyordu.⁴⁹ Tüm manastırlardaki toplam nüfus ise Sozomen tarafından 500, Jerome tarafından 50,000 olarak verilir ki birincisi çok azdır, ikinci rakam ise abartılıdır. Her halükarda bu keşişler hatırı sayılır miktarda bir iş gücü oluşturuyorlardı. Yönetmeliğin önemli bir kısmı keşişlerin el emeğine dayalı çalışmaları ile ilgili kurallardan oluşur. Pakhomius keşişleri geniş iş güçlerini kullanmak suretiyle Mısır'da yüksek miktarda işlenmemiş araziye ıslah ederek ziraata elverişli hale getirmişlerdir.⁵⁰ Pakhomius'un yazdığı yönetmeliğin iki önemli etkisi olmuştur. Birincisi bu düzenleme manastırların ekonomik bakım-

⁴⁷ Pakhomius'un yönetmeliklerinin Jerome tarafından yapılan Latince tercümesi bize ulaşmıştır. Bunların edisyon kritiği ve Fransızca tercümesi için bk. A. Boon, *Pachomia latina: regle et épître de s. Théodore et "Liber" de s. Orsiesius; texte latin de s. Jérôme*, Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique 7, Louvain, 1932; İngilizce tercüme, Armand Veilleux, *Pachomian Koinonia II: Pachomian Chronicles and Rules*, CS 46, Kalamazoo, Mich. 1981, s. 139-195.

⁴⁸ "İnananlar topluluğunun yüreği ve düşüncesi birdi. Hiç kimse herhangi bir şey için "Bu benimdir" demiyor, her şeylerini ortak kabul ediyorlardı. Elçiler, Rab İsa'nın ölümünden dirildiğine çok etkili bir biçimde tanıklık ediyorlardı. Tanrı'nın büyük lütfü hepsinin üzerindedir. Aralarında yoksul olan yoktu. Çünkü toprak ya da ev sahibi olanlar bunları satar, sattıklarının bedelini getirip elçilerin buyruğuna verirlerdi; bu da herkese ihtiyacına göre dağıtıldı. Örneğin, Kıbrıs doğumlu bir Levilî olan ve elçilerin Barnaba, yani Cesaret Verici diye adlandırdıkları Yusuf olduğu bir tarlayı sattı, parasını getirip elçilerin buyruğuna verdi." Alıntı, *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*, Yeni Çeviri, Kore 2008.

⁴⁹ Frend, *The Early Church*, s. 192-3.

⁵⁰ Henry Chadwick, *The Church in Ancient Society*, s. 402.

dan kendi kendine yeten kurumlar haline gelmesine yardım etmiştir. İkinci olarak da, yönetmelik daha sonraki bütün manastır yönetmeliklerinin temel ilkeleri olacak itaat, iffet/ruhbanlık ve fakirlik prensiplerini yerleştirmiştir.⁵¹

Manastırcılığın dördüncü asırda, Mısır'da ankoretik ve kenobitik formlarda ortaya çıkışı ve yaygınlaşması uzmanlar tarafından farklı şekillerde açıklanmıştır. Bu mesele manastırların ortaya çıkışı meselesinin devamı olarak ele alınmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, birinci soru bu hadisenin nasıl ve nerede ortaya çıktığını, ikinci soru ise neden ortaya çıktığını, yani amaç ve motivasyon meselesini ele alır. Birinci soruda olduğu gibi, bu sorunun ortaya atılmasında da Protestan akademinin ön kabulleri etkili olmuştur. "Erken dönem Hıristiyanları neden birdenbire asketizme yöneldiler" sorusunun altında asketizmin ve dolayısıyla manastırcılığın Hıristiyan geleneğine sonradan girdiği ön kabulü yatar.⁵² Bu konuda öne sürülen üç sebep özellikle önemlidir.

Birinci neden kilisenin dünyevileşmesine duyulan tepkidir. Hıristiyanlık Konstantin döneminde legal bir din olmuş ve devlet tarafından desteklenerek nihayet devletin dini haline gelmiştir. Bunun neticesi olarak da kilise dünyevileşmiştir. Dindar Hıristiyanların bu şekilde çöllere çekilip ibadete yönelmesi şehirlerdeki kiliselerin dünyevileşmesine duyulan tepkiden kaynaklanıyordu.⁵³ Milan Fermanı'ndan (313) sonra Hıristiyanlığa girişler artmıştı; nitekim dördüncü asır Hıristiyanlığın en fazla yayıldığı zamandır. Ancak tüm bu yeni mühtedilerin hepsinin samimi olduğunu söylemek mümkün değildir, Hıristiyan kilisesine devlet tarafından sağlanan büyük maddi destek ve bunun neticesi olan zenginlik insanların kiliseye yönelmesinin en büyük nedenidir. Dindar Hıristiyanlar kiliseye yeni katılan bu halk kitlelerini samimi bulmayarak, kendilerini "sıradan kalabalıklar (hoi polloi/oí πολλοί)" diye tanımladıkları bu kimselerden ayırmış ve hakiki Hıristiyan yaşamına talip olmak için çöllere yönelmişlerdir.⁵⁴ Bu kimselere göre, bu türde samimiyetsiz yığınlarla dolup taşan ve maddi yönü giderek güçlenen kiliselerde maneviyat kalmamıştı.

İkinci açıklamaya göre ise vergi tahsildarlarından kaçmak için köy ve kasabalardan çekilip çöllerde yaşamak, birinci asırdan itibaren Mısır'da yaygın bir uygulamaydı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu uygulama *anakhoresis* kavramıyla ifade ediliyordu. Antonius'un başlattığı ankoretik keşişliğin zaten var olan bu

⁵¹ Quasten, *Patrology*, III, s. 157.

⁵² Clark, *Reading Renunciation*, s. 22.

⁵³ Quasten, *Patrology*, III, s.146; Henry Chadwick, *The Early Church: The Story of Emergent Christianity from the Apostolic Age to the Foundation of the Church of Rome*, New York 1987, s. 174-178.

⁵⁴ Clark, *Reading Renunciation*, s. 22. Aslında bu sadece Hıristiyan asketiklerine ait bir özellik değildir. Geç Roma asketikleri, "düşüncesiz çoğunluk" diye tabir ettikleri sıradan insanların hayatlarını tanımlayan bedensel ve sosyal ihtiyaçlardan uzak durarak alternatif bir dünya görüşünü benimsediklerini ifade ediyorlardı. bk. Brown, *Asceticism*, s. 605.

yaşam şekliyle irtibatlı olduğu iddia edilmiştir. Buna göre, her ne kadar Antonius'un çöle çekilmesi vergiden kaçmayla alakalı olmasa da, yanında toplanan ilk keşişler, önceden beri çöllerde bu şekilde yaşayan kimselerdi.⁵⁵

Üçüncü açıklamaya göre, Hıristiyanlığın illegal bir din olarak yaşam sürdüğü ilk üç asırda en yüce manevi makam ve en üstün ideal, Tanrı adına canını vermek yani şehitlikti.⁵⁶ Konstantin sonrası Hıristiyanlıkta ise şehitlik ideali artık mümkün değildi. Bunun yerine çöllerde inzivaya çekilen keşişlerin yaptıkları fedakârlıklar şehitliğin yerini tutuyordu. Yukarıda Athanasius'un Antonius'un bedenine uyguladığı asketizm dolayısıyla onun yaşamını "her gün" şehitliği yaşadığı şeklinde tanımladığını aktarmıştır. Buradan hareketle modern araştırmacılar, dördüncü asırda dindar Hıristiyanların her şeylerini terk ederek adeta şehitlik idealine koşmak amacıyla çöllere akın ettiklerini söylemişlerdir.⁵⁷

Geleneksel Teorinin Analizi ve Yeni Yaklaşımlar

Manastırcılığın ortaya çıkışını açıklayan geleneksel teori şu hususların altını çizer: 1. Manastırcılık dördüncü asırda, Mısırdaki Antonius ve Pakhomius adlı öncüler tarafından ihdas edilmiş bir gelenektir. 2. Antonius çölde yalnız yaşama prensibine dayanan *ankoretik* ya da çöle çekilme manasında *eremitik* manastırcılığın kurucu babasıdır. 3. Pakhomius ise aynı zamanda ve yine Mısır'da toplu yaşam merkezleri şeklindeki manastırları, yani *kenobitik* manastırcılığı kurmuştur. 4. İki tür manastırcılık da Helenistik kültürden uzak olarak, sadece Kitab-ı Mukaddes kültürü üzerine inşa edilmiştir. 5. İki kurucu figür de iman bakımından ortodoks görüşe sahiptirler. İki de heretik akımlara şiddetle karşı çıkarlar. 6. İki tür manastırcılık da maddi bakımdan bağımsızdırlar, kimseye yük olmadan kendi ürettikleri ürünleri satarak geçinirler; Pakhomius'un yönetmeliğinde el emeği ile çalışma konusunda ayrıntılı hükümler vardır. 7. Antonius ve Pakhomius'un bir anda meşhur olması neticesinde, Mısır manastırları çok kısa zamanda bütün Hıristiyan âleminden gelen ziyaretçilerle dolup taşmış, bu kimseler buradaki manastır kültürünü kendi memleketlerine taşımışlardır. Manastırcılık çok kısa sürede Mısır'dan Suriye, Filistin, Anadolu ve Batı'ya yayılmıştır (big-bang

⁵⁵ Cyril Mango, *Byzantium: The Empire of New Rome*, London 1980, s. 105-6.

⁵⁶ Zulüm ve şehitlik konusu erken kilise tarihinde üzerinde çok durulan temel konulardan biridir. Bu konularda yazılmış çok sayıda kaynak vardır. Bu konu hakkında yapılmış önemli çalışmalarından bazıları şunlardır: G. E. M. de Ste. Croix, "Persecution and Martyrdom," *Christian Persecution, Martyrdom, and Orthodoxy*, Michael Whitby and Joseph Streeter (derl.), New York 2006, ss. 35-251; G. W. Bowersock, *Martyrdom and Rome*, Cambridge, 1995; Graeme Clarke, "Third-century Christianity," *Cambridge Ancient History*, 2nd edition, XII, *The Crisis of the Empire*, A. D. 193-337, Cambridge 2005, s. 616-71; W. H. C. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church: A Study of Conflict From the Maccabees to Donatus*, Garden City, NY 1967; N. H. Baynes, "The Great Persecution," *The Cambridge Ancient History*, XIII, *The Imperial Crisis and Recovery*, A.D. 193-324, Cambridge 1939, s. 646-677 ve 789-795.

⁵⁷ Clark, *Reading Renunciation*, s. 22-3.

teorisi/difüzyonist teori). Dolayısıyla Mısır dışındaki bütün manastırcılık gelenekleri Mısır kaynaklıdır.

Günümüzde geleneksel teorinin yukarıda maddeler halinde sıraladığımız iddialarının hemen hepsi geçerliliklerini yitirmiş vaziyettedir. Bu iddialarda doğruluk payı olmakla beraber, bir arada düşünüldüklerinde manastırcılığın bir bölgeye, belirli kurucu figürlere indirgenebilecek bir menşei olduğu izlenimi verirler. Bu izlenim doğru değildir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, başta *Vita Antonii* olmak üzere bu teoriyi inşa ederken kullanılan kaynaklar bir daha gözden geçirildiğinde dahi bu izlenimin yanlış olabileceği ortaya çıkar. Bunun yanı sıra erken dönemde Grekçe, Latince, Süryanice ve Kıptiçe dillerinde yazılmış manastırcılık literatürüne bakıldığında ve arkeolojik ve papirolojik keşifler de dikkate alındığında bu iddianın savunulacak bir tarafı kalmaz.⁵⁸ Bu konuda bilmediklerimiz bildiklerimizden çok daha fazladır. Kaynaklar dikkatle okunduğunda manastırcılığın başlangıcı sorusunun bir kaynağa, coğrafyaya ya da kişiye indirgenemeyecek kadar karmaşık ve belirsizliklerle dolu olduğu görülür.

Geleneksel teori büyük ölçüde Athanasius'un yazdığı *Vita Antonii*'ye dayanmaktadır; teoriyi savunan tarihçilere göre, Athanasius'un betimlediği Antonius'un şahsiyeti ve yaptıkları tarihsel bakımdan doğru olmalıdır. Ancak bugün elimizde Antonius hakkında bilgi veren iki alternatif kaynak daha vardır. Bunlardan birisi beşinci asrın ortalarında anonim bir yazar tarafından derlenen ve çöl babalarının veciz sözlerini içeren *Apophthegmata Patrum/Çöl Babalarının Özdeyişleri* adlı eserdir.⁵⁹ Diğeri ise, Antonius tarafından 340 yılı civarında yazılan ve onun asketik öğretilerini içeren mektuplardır.⁶⁰

Apophthegmata adlı eser, özellikle Alman kilise tarihçisi Wilhelm Bousset'in 1923 yılında basılan çalışması sayesinde akademide Mısır manastırcılığının ilk dönemi ve özellikle de Antonius hakkında muteber bir kaynak kabul edildi.⁶¹ Hermann Dörries ise *Vita Antonii* üzerine yaptığı çalışmada, Athanasius'un betimlediği Antonius'u *Apophthegmata*'nın Antonius'u ile karşılaştırdı.⁶² Dörries bu çalışmasında *Apophthegmata*'nın Antonius'u daha gerçekçi olarak betimlediğini ve bu esere göre Antonius'un çöle inzivaya çekilen tövbekar bir Mısırlı olduğunu iddia etti. Athanasius ise bu basit figürü alarak ondan şeytani varlıklarla, filozof-

⁵⁸ Harmless, *Desert Christians*, s. 418.

⁵⁹ İngilizce çevirisi, *The Sayings of the Desert Fathers: the Alphabetical Collection*, Benedicta Ward (çev.), Kalamazoo 1975. *Apophthegmata* hakkında genel bilgi ve çalışmalar hakkında bk. Harmless, *Desert Christians*, s. 168-273.

⁶⁰ Samuel Rubenson, *The Letters of St. Antony: Monasticism and the Making of a Saint*, Minneapolis 1998.

⁶¹ Wilhelm Bousset, *Apophthegmata: Studien zur Geschichte des ältesten Mönchtums*, Tübingen 1923.

⁶² Hermann Dörries, "Die *Vita Antonii* als Geschichtsquelle", *Wort und Stunde*, I, Göttingen 1966-70, s. 145-244.

larla ve Aryüşçülerle amansız bir mücadele içinde olan kahraman tiplemesini oluşturdu.⁶³ Böyle olunca Antonius'un ortodoks görüşü desteklediği, heretiklere karşı amansız bir mücadele verdiği, hatta bunun için İskenderiye'ye gelip Aryüşçülere karşı bir konuşma yaptığı gibi *Vita*'da dile getirilen pek çok iddia çürütülmüş oldu. Athanasius'un *Vita*'yı yazma amacı Antonius'un gerçek yaşamını yazmaktan ziyade onun şahsında kendi asketik ve dogmatik ideallerine uygun bir "model keşiş" yaratmaktı. Nazianzus'lu Gregory Athanasius'un *Vita Antonii*'yi yazmak suretiyle "hikâye formunda bir manastır yönetmeliği" hazırlamış olduğunu söylemiştir. Athanasius'un kendisi de bu eseri yazmaktaki amacını keşişlerin Antonius'ta kendileri için sadece okuyup hayran olacakları değil, fakat daha önemlisi, örnek alabilecekleri bir model keşiş ortaya koymak olduğunu söylemiştir.⁶⁴

Geleneksel teori Pakhomius manastırcılığının da ortodoks inanç konusunda çok hassas olduğunu söyler.⁶⁵ Fakat yapılan çalışmalar buraların da varsayıldığı kadar ortodoks olmayabileceğini göstermiştir. Frederik Wisse, günümüzde heretik akımlara ait oldukları varsayılan Nag Hammadi metinlerinin Pakhomius manastırlarında kullanıldığını gösteren bir takım verilerden hareketle ferdi ya da toplu manastırcılığın sadece "ortodoks" çevrelerde doğmasının mümkün olmayacağını iddia etmiştir.⁶⁶ Buradan hareketle, günümüzde Mısır'daki manastırcılık hareketinin-en azından başlangıç döneminde-ortodoks unsurlar taşıdığı kadar heretik, heterodoks ve hatta Hıristiyan olmayan bir takım unsurlar dahi taşıyabileceği kabul edilmektedir.

Antonius'un hayatı ve görüşleri hakkında üçüncü önemli kaynağımız kendisi tarafından yazılan yedi adet mektuptur.⁶⁷ Bu mektuplar yakın zamana kadar iki nedenle pek dikkate alınmamışlardır. Birincisi mektupların *Vita* ve *Apophthegmata*'dan çok farklı bir Antonius portresi çizmeleri, ikincisi ise mektup-

⁶³ David Brakke, *Athanasius and the Politics of Asceticism*, Oxford 1995, s. 204.

⁶⁴ Brakke, *Athanasius and the Politics of Asceticism*, s. 201.

⁶⁵ Örneğin bk. Mango, *Byzantium: The Empire of New Rome*, s. 106-7.

⁶⁶ bk. Frederik Wisse, "Gnosticism and Early Monasticism in Egypt", *Gnosis, Festschrift Hans Jonas*, Barbara Aland (derl.), Göttingen, 1978, s. 440: "Bulgularımızın neticesini şöyle ifade edebiliriz: Mısır'da erken manastırcılık heretiklere karşı bir savunma hattı değildi. Bilakis bu manastırlar, Gnostikler ve diğer ayrılıkçı mezhep mensuplarının kiliseye entegre olmaları sürecinde uğradıkları bir ara istasyon konumundaydı. Bu asketikler manastırcılığa girerken beraberlerinde Hıristiyan, heretik ve pagan çevrelere ait kitapları da getirmişlerdi. Bu senkretik metinlerin hepsinin ortak paydası asketik yaşamı teşvik etmeleriydi. Bu metinler bir süre manastırlarda istisnah edilip okundu, fakat dördüncü asrın ikinci yarısında kilise hiyerarşisi manastır liderlerini ortodoks olmayan bu eserleri bulundurma ve kullanmayı yasaklamaya ikna etti." Not: Bu makalenin ayrı basımını Kanada'dan gönderme zahmetine katlanan hocam Prof. Dr Frederik Wisse'ye şükranlarımı arz ederim.

⁶⁷ Mektuplar hakkında ayrıntılı bilgi ve bibliyografya için bk. Quasten, *Patrology*, III, s. 150-52. Mektupların metinleri için bk. Gérard Garitte, *Lettres de Saint Antoine: version géorgienne et fragments coptes*, CSCO 148-9, Louvain 1955; İngilizce, Derwas J. Chitty, *The Letters of St. Antony the Great*, Oxford 1974.

ların aktarım sürecine dolayısıyla da otantikliğine ilişkin kaygılardır. Bu nedenle ya mektupların uydurma oldukları düşünülmüş ya da göz ardı edilmişlerdir.⁶⁸ Samuel Rubenson bu mektupları neşrederek İngilizce'ye tercüme etmiştir.⁶⁹ Rubenson mektupların otantik olduğunu savunur ve bu mektuplardan hareketle çok farklı bir Antonius portresi inşa eder. Öncelikli olarak bu mektupların cahil bir Mısırlı tarafından yazılmış olması imkânsızdır. Antonius ve ilk keşişlerin, geleneksel olarak iddia edildiği gibi, okuma yazma bilmeyen cahil köylüler olması söz konusu olamaz. Bunların her biri iyi derecede eğitim almış, sosyal statü sahibi ve varlıklı insanlardı. Asketizme yönelmeleri de yine onların felsefi ve dini bir takım arayışlarının neticesidir. Rubenson'a göre bu derecede kalıcı bir etki bırakan manastırcılık hareketinin bir kısım cahil köylülerin çöle gitmeleriyle ortaya çıkması mümkün olamazdır.⁷⁰

Antonius mektuplarında oldukça sofistike bir asketik teoloji ortaya koyar. Mektuplar *gnosis* yani bilme kavramı üzerinde dururlar. Manevi kurtuluş için bilgi şarttır, bu ise insanın kendisine ait bir bilgidir. Kökü Platonizm'e giden "kendini bilen Tanrı'yı bilir" formülasyonu mektuplarda sıkça ifade edilir. Asketizm insanın Tanrı'ya dönmesi sürecinde önemli bir vasıtaadır. İnsanın ruhu Tanrı'ya giderken, bedenine saldıran duygular ve tutkular ruhu esir ederler. Asketizm ruhu bu duygu ve tutkuların esaretinden kurtarmak için yapılan metotlu bir çalışmadır. Bütün bu düşünceler Antonius'un başını çektiği keşişler grubunun Origen'in yazılarını okuduklarını ve fikirlerinden etkilendiklerini gösterir. Nitria ve Sketis bölgesinde toplanan bu keşişler grubu daha sonra Pontuslu Evagrius gibi en önemli asketik teoloji kuramcılarının birinin ortaya çıkacağı zemini hazırlamışlardır.⁷¹ Hâlbuki geleneksel teoriye göre Antonius ümmi bir kimseydi ve Kutsal Kitap'tan başka hiçbir kültürel etkiye maruz kalmamıştı. Netice olarak Mısır'da ortaya çıkan manastırcılık hareketinde Origen'in ve dolayısıyla de Hellenistik asketik düşüncenin doğrudan etkisi vardır. Bu keşişler Geç Antik Çağ'da bütün Akdeniz coğrafyasında yaygın olan asketik düşünceyi Kutsal Kitap'la ve çöl babalarının tecrübesiyle irtibatlandırarak bir sentez ortaya koymuş ve bu suretle de asketizmi Hıristiyanlaştırmışlardır.⁷²

⁶⁸ Samuel Rubenson, "Christian Asceticism and the Emergence of the Monastic Tradition," *Asceticism*, Vincent L. Wimbush and Richard Valantasis (derl.), New York 1998, s. 51

⁶⁹ Samuel Rubenson, *The Letters of St. Antony: Monasticism and the Making of a Saint*, Minneapolis 1998.

⁷⁰ Rubenson, "Christian Asceticism and the Emergence of the Monastic Tradition," s. 51-2.

⁷¹ Pontuslu Evagrius (346-99) Mısır babalarının asketizmi ile Origen'in asketik teolojisini birleştirerek çok önemli bir asketik teoloji ortaya koymuştur. Özellikle Bizans olmak üzere tüm manastır geleneklerini doğrudan ya da dolaylı etkileyen bir teorisyendir. Daha fazla bilgi için bk. Brown, "Asceticism: Pagan and Christian", ss.625-8. Evagrius'un eserlerinin İngilizce çevirisi, Robert E. Sinkewicz, *Evagrius of Pontus: The Greek Ascetical Corpus*, Oxford Early Christian Studies, New York 2003. Evagrius'un hayatı ve düşüncesi için bk. Antoine Guillaumont and Claire Guillaumont, *Évagre le Pontique ou le Moine*, SC 170, Paris 1971, I:21-125.

⁷² Rubenson, "Christian Asceticism and the Emergence of the Monastic Tradition," s. 53-4.

Athanasius'un ve diğer yazarların Antonius ve Pakhomius başta olmak üzere ilk manastırcıları Hellenistik kültürden uzak ve ortodoks göstermek istemeleri de, muhtemelen Origen'in yazılarından etkilenen bu ilk manastırcılar ile onların asketik görüşlerini kilisenin öğretilerine ters bulan din adamları arasındaki gerginliği ortadan kaldırmaya yönelikti. Bu keşişler özellikle ruh-beden, dünya-ahiret zıtlıklarıyla çokça ilgilendiklerinden bu görüşler kilisede hoş karşılanmamıştı. Dolayısıyla kilise otoriteleri Mısır'daki keşişlerin Helenizm'den fazlaca etkilenmiş olabileceğini düşünmüş olabilirler. Nitekim bu durum birinci Origenist ihtilaf diye bilinen meşhur doktrinel tartışmanın da temelini oluşturmuştur. 399 yılında toplanan bir sinod Origen'in fikirlerini ve bunları temsil eden pek çok manastır liderini mahkûm etmişti. Bunların arasında konsilden kısa bir süre önce ölen Pontuslu Evagrius da vardır.⁷³ Kiliseden kovulan bu keşişler Mısır'ı terk etmişlerdir; bir kısmı Filistin'e giderek orada manastır kurmuş ve Filistin manastırcılığını bu yolla etkilemişlerdir. Kuruluş döneminde Mısır manastırcılığını oluşturan teorik ve pratik alt yapıyı işte bu Origenist keşişler inşa etmişlerdir. Bu keşişlerin asketik programı daha sonra bütün Hıristiyan âleminde manastırcılığı şekillendirecektir.⁷⁴ Origenizm krizinden önce ve sonra başta Athanasius olmak üzere asketik literatürü kaleme alan yazarların ilk manastır öncülerini ortodoks ve ümmi göstermeleri, bu önü alınamaz büyük oluşumu kiliseye entegre etme çabalarıyla alakalı olmalıdır. Bu yazarlar kilise mensubu olarak manastırları kiliseye dâhil etmeye çabalarken, kilise içindeki aşırı Helenizmden rahatsız olan muhafazakâr kilise adamlarının manastırcılığa karşı duruşlarını dengelemek istemiş olmalıydılar.

Netice olarak, günümüzde pek çok araştırmacı Athanasius'un Antonius'un hayatıyla ilgili söylediklerinin tarihi gerçekliği değil, fakat Aryüschülerle mücadele içinde olan bir piskoposun yeni doğan asketizme kendi kilise siyaseti ve doktrinleri doğrultusunda bir yön verme çabasını yansıttığını düşünür. Bu durum kenobitik manastırcılığını kurucusu sayılan Pakhomius'un yaşamı ile ilgili kaynaklar için de böyledir. *Vita*'dan hareketle manastırcılığın menşeyini inşa etmek mümkün değildir. Bu konuda yukarıda özetlediğimiz iddiaların çoğu çürütülmüştür. Rubenson'un Antonius'la ilgili bulguları bu hareketin ümmi insanlarca değil, zama-

⁷³ Bu tartışmadaki ana mesele ilk dönemin en büyük teoloğu olan İskenderiyeli Origen'in (ö.250) teolojisinin Hellenistik felsefeden, özellikle de Platoncu felsefeden aşırı şekilde etkilenmesidir. Örneğin Origen Platoncu felsefenin etkisiyle ruhların ezeliğini savunmuş ve ölümden sonra bedenlerin dirilmesini reddetmiştir. Üçüncü asrın sonunda Methodius onun bu iki doktrinini Kutsal Kitap'a uymadığı gerekçesiyle eleştirmiştir. 375 yılında Epiphanius Origen'i Aryüschülüğün babası olmakla suçlamıştır. İskenderiye Piskoposu Theophilus ise Mısır manastır liderleri ve özellikle Pontuslu Evagrius'un Origenist görüşleri nedeniyle ortaya çıkan ihtilafı çözmek için bir sinod düzenleyerek söz konusu Origenist keşişleri mahkûm etti. bk. Chadwick, *The Church in Ancient Society*, ss.433-45; E. A. Clark, *The Origenist Controversy: The Cultural Construction of an Early Christian Debate*, Princeton 1992.

⁷⁴ Bernard McGinn, "Asceticism and Mysticism in Late Antiquity and the Early Middle Ages", *Asceticism*, Vincent L. Wimbush ve Richard Valantasis (derl.), New York 1998, s. 59-60.

nın şartlarında en yüksek seviyeli eğitimi almış insanlarca başlatılmış olduğunu ve manastırcılığın sadece Kitab-ı Mukaddes kaynaklı bir hareket olamayacağını ortaya koymuştur. Manastırcılık hareketinde Helenistik kültürün ciddi bir etkisi vardı. İlk keşişlerin hemen hepsi Origen'in asketik yazılarını okumuşlar ve bundan etkilenmişlerdi. Yukarıda alıntıladığımız F. Wisse, Pakhomius manastırlarında en azından dördüncü asrın ortalarına kadar doktrinel bakımdan Gnostik, heterodoks ve hatta pagan olan kitapların okunduğunu ve ilk manastırların ezoterik ve asketik her türde görüşe itibar ettiklerini ortaya koymuştur.⁷⁵ Dolayısıyla ilk manastırcıların ortodoks oluşları sonradan yaratılmış bir kurgudur.

Manastırcılığın Mısır'da başlayıp oradan bir big-bang hareketiyle Filistin, Suriye, Anadolu ve Batı'ya yayıldığı iddiası da doğru değildir. Bugün yapılan pek çok çalışma söz konusu bölgelerdeki manastırcılık hareketinin Mısır'dan bağımsız olarak ortaya çıktığını ortaya koymuştur.⁷⁶ Mısır'ın etkisi daha çok ortodoks geleneğin mensupları tarafından özellikle 350-450 yılları arasında yazılmış asketik literatürün neticesidir. Bu eserlerin amacı bütün Hıristiyan coğrafyada üçüncü asırdan itibaren görmeye başladığımız ve dördüncü asırda binlerce insanın katılımıyla evrensel bir olgu haline gelen manastırcılık hareketini tektipleştirmeye ve kilisenin istediği bir forma dönüştürmeye yönelik bir asketik ortak dil/*koine* yaratmaktı.⁷⁷ Bu asketizmin yönü Mısır'a dönüktü ve farklı asketizm uygulamaları içinden ankoretik ve kenobitik yaşam tarzını öne çıkartılıyordu.⁷⁸ Buradaki amaç kilise ve devlet açısından düzen bozucu asketik uygulamalar yerine ölçülü, itidalli manastırcılık uygulamalarını öne çıkarmak ve diğerlerini süreç içinde ortadan kaldırmaktı. Antonius ve Pakhomius'un ortodokslukları, el emeğiyle çalışıp kendi ihtiyaçlarını karşılamaları, Mısır'dan başlayan manastırcılığın diğer yerlere dağılması, ankoretik ve kenobitik manastırcılığın tercih edilmesi ve manastırcılığın Hellenistik etkilerden uzakta, ümmi Hıristiyanlarca sadece Kitab-ı Mukaddes'teki prensipler dikkate alınarak başlaması gibi hususların vurgulanması hep bu amaçla alakalıdır.

Sonuç:

Netice olarak, manastırcılık hareketi üçüncü asrın ikinci yarısından itibaren Mısır, Suriye, Filistin ve Anadolu'da yaygınlaşmaya başlamış ve dördüncü asrın başlarında oldukça belirginleşmiştir. Geleneksel teorinin söylediğinin aksine, hareket Mısır'dan başlayıp oradan diğer coğrafyalara yayılmış değildir. Bilakis her

⁷⁵ Wisse, "Gnosticism and Early Monasticism in Egypt", s. 437.

⁷⁶ Clark, *Reading Renunciation*, s. 30-3; Harmless, *Desert Christians*, s. viii; Peter Hatlie, *The Monks and Monasteries of Constantinople, CA.350-850*, Cambridge 2007, s. 41-5; Rousseau, "Monasticism", s. 748-54.

⁷⁷ Brown, "Asceticism: Pagan and Christian", s. 606; 620.

⁷⁸ Samuel Rubenson o dönemde uygulanan altı tür asketik yaşam şeklinin olduğunu söyler. bk. Rubenson, "Asceticism and Monasticism, I: Eastern," s. 643-46.

bölgede aynı dönemde birbirinden bağımsız farklı asketizm uygulamaları olmuştur. Mısır'ın önemli konuma gelmesi ise dördüncü asırda *Vita* gibi eserlerin ve kilisenin marifetiyle gerçekleşmiştir. Bununla birlikte manastırcılık öncesi asketizm Hıristiyan geleneğinde başlangıçtan beri var olagelmıştır. Manastırcılık bu asketiklerin sayılarının bir anda artması neticesinde ortaya çıkan bir olgudur. Bahsettiğimiz dönemde daha önce de var olan keşişlerin sayıları birdenbire artmış ve bu insanlar çöllerde, şehirlerden uzak yerlerde kendilerine ait bir toplum oluşturmaya başlamışlardır. Asketik yaşama bir anda binlerce insanın teveccüh etmesi hala pek çok bilinmezi içinde barındıran bir gelişmedir. Asketizm yukarıda ifade ettiğimiz gibi sadece ortodoks Hıristiyanlar arasında değil, fakat birçok heretik, heterodoks ve hatta Hıristiyan olmayan kişi ve gruplar arasında gelişmiştir. Bu dönem asketizmi sadece *ankoretik* ve *kenobitlik* formlarla sınırlı olmayıp pek çok farklı uygulamalara tanıklık etmiştir. Dördüncü asırdan sonra ise bu ortodoks olmayan unsurlar ile kilisenin tercih etmediği asketizm formları giderek ayıklanmış ve Orta Çağ manastırcılığı büyük ölçüde manastırlarda *kenobitlik* formda yapılmıştır. Manastırlar başlangıçta kilisede görevi olmayan Hıristiyanlar tarafından oluşturulmuş, dördüncü asırdan itibaren ise bu kurumlar kiliseye entegre edilmişlerdir. *Vita Antonii* başta olmak üzere kilise adamları tarafından manastırcılığı anlatmak üzere yazılan eserler bu entegrasyon ve tek tipleştirme sürecine katkıda bulunmak üzere kurgulanmışlardır. Hareketi oluşturan motivasyonlar çok çeşitlidir ve bu konu belirsizliklerle doludur; bu nedenle manastırcılığı bir kökene indirgeme çabaları başarısızlığa mahkûm olacaktır.

Kaynakça

- Apophthegmata Patrum, *The Sayings of the Desert Fathers: the Alphabetical Collection*, Benedicta Ward (çev.), Kalamazoo 1975.
- Athanasius, *Athanasius: The Life of Antony and the Letter to Marcellinus*, Robert C. Gregg (çev.), New York 1980.
- Baş, Bilal, "Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüşçülük", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999), Marmara Üniversitesi SBE.
- Bousset, Wilhelm. *Apophthegmata: Studien zur Geschichte des ältesten Mönchtums*, Tübingen 1923.
- Brakke, David. *Athanasius and Asceticism*, Baltimore 1998.
- Brown, Peter, "Asceticism: Pagan and Christian", *The Cambridge Ancient History*, vol. 13, *The Late Empire, A.D. 337-425*, Averil Cameron and Peter Garnsey (derl.), Cambridge 2008, s. 601-31.
- Caner, Daniel, *Wandering, Begging Monks: Spiritual Authority and the Promotion of Monasticism in Late Antiquity*, Berkeley and Los Angeles 2002.
- Chitty, Derwas J. *The Letters of St. Antony the Great*, Fairacres, Oxford 1974.

- , *The Desert a City: An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire*, Crestwood, NY 1999.
- Clark, Elizabeth Ann. *Reading Renunciation: Asceticism and Scripture in Early Christianity*, Princeton 1999.
- Desprez, Vincent. "Pachomian Cenobitism" (I ve II), *American Benedictine Review*, sy. 43 (1992), s. 233-49 ve 358-394.
- Dörries, Hermann. "Die Vita Antonii als Geschichtsquelle", *Wort und Stunde*, I, Göttingen 1966-70.
- Drobner, Hubertus R., *The Fathers of the Church: A Comprehensive Introduction*, Siegfried S. Schatzmann (İngilizce'ye çev.), Peabody, Massachusetts 2007.
- Evagrius of Pontus, *Evagrius of Pontus: The Greek Ascetical Corpus*, Robert E. Sinkewicz (çev.), Oxford Early Christian Studies, Oxford 2003.
- Frend, W.H.C., *The Early Church*, Minneapolis 1994.
- Goehring, J. E. "The Origins of Monasticism", *Eusebius, Judaism, and Christianity*. H.W. Attridge, G. Hata (derl.), Leiden and New York 1992, s. 235-55.
- Goehring, James E., *Ascetics, Society, and the Desert: Studies in Early Egyptian Monasticism*, Harrisburg, Pa. 1999.
- Gould, Graham E., "The Life of Anthony and the Origins of Christian Monasticism in Fourth-Century Egypt", *Medieval History*, sy. 1 (1991), s. 3-11.
- Guillaumont, A. *Aux origines du monachisme chrétien: Pour une phénoménologie du monachisme*, Bégrolles-en-Mauges 1979.
- Gürkan, Salime Leyla, "Manastır", *DİA*, XXVII, s. 558-560.
- Helvétius, Anne-Marie and Michel Kaplan, "Asceticism and Its Institutions", *Cambridge History of Christianity*, vol. 1, *Origins to Constantine*, Margaret M. Mitchell and Frances M. Young (derl.), Cambridge 2006, s. 275-98.
- Heussi, K., *Der Ursprung des Mönchtums*, Tübingen 1936.
- Kaelber, Lutz, "Monasticism: Christian Monasticism", *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, IX, New York 2004, s. 6131-36.
- Kardong, T. G. "The Monastic Practices of Pachomius and the Pachomians", *Studia Monastica*, sy. 32 (1990), s. 59-77.
- Louth, Andrew, "The Literature of the Monastic Movement", *The Cambridge History of Early Christian Literature*, Francis Young, Lewis Ayres ve Andrew Louth (derl.), Cambridge 2004, s. 373-81.
- Mango, Cyril, *Byzantium: The Empire of New Rome*, London 1980.
- O'Neill, J. C. "The Origins of Monasticism", *The Making of Orthodoxy: Essays in Honour of Henry Chadwick*, Rowan Williams (derl.), Cambridge 1989, s. 270-87.
- Quasten, Johannes, *Patrology*, III, *The Golden Age of Greek Patristic Literature, From the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon*, Notre Dame, IN 1950.

- Rousseau, Philip, "Monasticism", *The Cambridge Ancient History*, vol. 14, *Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*, Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby (derl.), Cambridge 2008, s. 745-80.
- , *Pachomius: The Making of a Community in Fourth-Century Egypt*, Berkeley 1999.
- Rubenson, Samuel. "Asceticism and Monasticism, I: Eastern," *Cambridge History of Christianity*, Vol. 2, *Constantine to c. 600*, Augustine Casiday and Frederick W. Norris (derl.) Cambridge 2008, s. 637-68.
- , "Christian Asceticism and the Emergence of the Monastic Tradition," *Asceticism*, Vincent L. Wimbush and Richard Valantasis (derl.), New York 1998.
- , *The Letters of St. Antony: Monasticism and the Making of a Saint*, Minneapolis 1998.
- Steward, Columba, "Anthony of the Desert", *The Early Christian World*, Philip F. Esler (derl.), New York 2000, 2:1088-1101.
- Talbot, Alice-Mary, "An Introduction to Byzantine Monasticism", *Illinois Classical Studies*, Vol. XII, No. 2 (Fall 1987), s. 229. Türkçe çevirisi, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", Özden Arıkan (çev.), *Cogito*, sy. 17 (1999), s. 161-176.
- Taylor, Charles. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge, Massachusetts 1989.
- Uludağ, Süleyman, "Ruhbanlık ve Tasavvuf", *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 13 (2004), s. 9-23.
- Weckman, George, "Monasticism: An Overview", *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, IX, New York: Thomson Gale, 2004, s. 6121-26.
- Wenderbourg, Dorothea, "Monasticism", *The Encyclopedia of Christianity*, Erwin Fahlbusch et al. (derl.), III, Leiden: Brill, 2003, s. 624-31.
- Wisse, Frederik, "Gnosticism and Early Monasticism in Egypt", *Gnosis, Festschrift Hans Jonas*, Barbara Aland (derl.), Göttingen, 1978.